

Tom Roskelley

Jørgen Rischel

10. august 1934 – 10. maj 2007

Af Hans Basbøll, Frans Gregersen og Nina Grønnum

Jørgen Rischel døde den 10. maj 2007, 72 år gammel. Dermed mistede vi en af de fineste danske lingvister, fonologer og fonetikere nogensinde.

Jørgen blev født den 10. august 1934 i Kullerup på Fyn som søn af pastor Ejner Rischel og organist Gunnild Rischel – den tredje af fire sønner. Han begyndte sin skoletid i kommuneskolen i Kullerup hvor en begavet underskolelærer vakte en livlig interesse i fortiden, den historiske såvel som den præhistoriske, en interesse som – koblet med en lige så tidlig og intens nysgerrighed mht. eksotiske stammer og kulturer – fortsatte gennem Jørgens universitetsstudier, og – som det skulle vise sig -blev vide-reført i hans forskning.

Blandt drengens mange fritidsinteresser var kemi. Han udførte forskellige forsøg hjemme – for eksempel med fremstilling af krudt. Det kostede ham ved en skæbnesvanger lejlighed øjenbrynene. Kemi blev dog snart til biokemi og udviklede sig derfra til interesse for dyreliv i almindelighed og fugle i særdeleshed. Der var mange forskellige fuglearter i præstegårdshaven i Kullerup, og Jørgen noterede i musikalsk notation hver arts sang og dens variationer. På den måde frembragte han noder til mere end 20 forskellige fugles karakteristiske melodier. Jørgens videnskabelige interesse i prosodi – dvs. talens melodi og rytme – kan altså spores allerede fra hans barndom.

Den unge dreng var også vitalt interesseret i hvad der senere blev kendt som elektronik. Med reservedelene fra udtjente radioapparater konstruerede han sin egen radiokrystalmodtager og -sender. Derfor kunne man en dag i æteren høre hans mor spille Schumann på familiens flygel. Jørgen mestrede imidlertid endnu ikke ganske transmissionsfrekvensernes hemmelighed så ham uafvidende blandede udsendelsen sig med Danmarks Radios program. – Endnu en gang ser vi et tidligt udtryk for hvad der senere blev en seriøs forskningsaktivitet, nemlig konstruktionen af Institut for Fonetiks talesyntesemaskine i slutningen af nittenhundredetresserne.

Jørgen havde en livslang interesse for musik, især klassisk musik. På et tidligt tidspunkt blev han fanget af orgler, og den unge mand troede en tid at han ville være organist. I mange år spillede han violin i et amatørorkester og i kvartetter. Han sang også godt og udviklede en helt unik færdighed: han kunne fløjte og synge samtidig – tostemmigt! – hvad der gang på gang har forbløffet og gjort lykke ved det tidligere Institut for Fonetiks julefrokoster.

Det turde allerede være fremgået at Jørgen havde usædvanlig mange sjældne talenter. Han kunne være blevet – og have excelleret i – hvad som helst. Gudskelov følte han sig frem for alt draget mod sprog. I begyndelsen var han interesseret i den lokale fynske dialekt. En ekskursion med skolen til Norge vakte en entusiastisk interesse for norsk. Mens han endnu gik i skole, læste han Bernhard Karlgrens indføring i kinesisk og en oldnordisk grammatik ligesom han studerede danske runeindskrifter. Han opdrættede kani-ner for med overskuddet fra salget at finansiere købet af et stort trebindsværk om danske runer.

I 1952 begyndte Jørgen universitetsstudier i dansk og fransk. Han opgav dog senere fransk for at koncentrere sig om nordisk filologi, med speciale i vestnordisk. Han fik et statsstipendium til studier i Reykjavík 1956-1957 og Oslo 1958-1959. I Oslo mødte han Einar Haugen hvis tanker om lingvistik fik stor indflydelse på ham. Jørgen gik også til timer i dansk dialektologi hos Poul Andersen og i fonetik hos Eli Fischer-Jørgensen. I sin studietid gennemførte han en analyse af sproget lepcha, et sprog der tales i Sikkim i Vest-Bengalen i Indien. Denne eksotiske interesse peger videre mod det område han især dyrkede i sine sidste mange år: De østasiatiske sprog. I 1958 fik han Københavns Universitets guldmedalje for en afhandling om morfofonemik, og i 1960 tog han magisterkonferens i nordisk filologi. Det følgende akademiske år tilbragte han som lektor i dansk sprog og litteratur i Bergen, og i 1961 rejste han til Wisconsin for at virke som assistent på Einar Haugens norsk-engelske ordbogsprojekt. I Wisconsin kom Jørgen i forbindelse med amerikansk lingvistik, og han gav sit første internationale foredrag – et meget vigtigt et om prosodisk struktur – ved den internationale lingvistikongres i Boston i 1962. I løbet af USA-opholdet fandt han også tid til at studere fonetik hos Gordon Peterson og lingvistik hos Kenneth Pike. Efter hjemkomsten fortsatte Jørgen sine undersøgelser af elektronisk kredsløbsteori og talesyntese hos Gunnar Fant ved Den Kongelige Tekniske Højskole i Stockholm.

I 1963 fik Jørgen et tre-årigt kandidatstipendium hos professor i dansk Paul Diderichsen. Men Diderichsen mente at Jørgen snarere hørte til i fonetikken, og året efter blev han reallokeret til Eli Fischer-Jørgensen. På det tidspunkt viste der sig en mulighed for en fast stilling som amanuensis i fonetik. Derfor opgav Jørgen stipendiet til fordel for sikkerheden i en fast stilling, og han blev lektor i 1968. Hjemsløv døde i 1965. I de følgende år voksede fonetikerstaben ved Louis Hjelmslevs gamle Institut for Lingvistik og Fonetik. I 1966 oprettede man et personligt professorat til Eli Fischer-Jørgensen som da skabte sit eget Institut for Fonetik. Det var helt sikkert i sig selv en god ting, men det skabte et skisma for Jørgen som altid senere følte sig splittet mellem lingvistikken og fonetikken. Han underviste hovedsagelig i fonetik i tresserne, men hans forskning lå fortrinsvis i lingvistik, med en enkelt undtagelse: Jørgens interesse for taleteknologi og hans studier hos

Gunnar Fant førte ham i slutningen af tresserne ind i hvad der skulle blive et meget betydningsfuldt projekt, nemlig konstruktionen af en terminal analog talesyntesemaskine sammen med Svend-Erik Lystlund. Indsatsen var en succes for så vidt som syntesemaskinen frembragte tale af høj kvalitet, men til gengæld kun i højst to sekunder ad gangen – hvad der var en åbenlys begrænsning. Syntesemaskinen har ikke desto mindre været brugt i flere undersøgelser af taleperception. I nyere tid er den selvfølgelig blevet overhalet af digital syntese. Den står nu stadig og fylder en hel væg på Lingvistisk Laboratorium, som det nu hedder. Den kan endda stadig bringes til at tale.

I 1974 modtog Jørgen doktorgraden for sin *Topics in West Greenlandic Phonology*. I 1978 blev han professor i lingvistik og forlod altså Institut for Fonetik til fordel for naboen, Institut for Lingvistik. Det var et plaget institut på den tid, hærget af personlige konflikter, og Jørgen følte sig aldrig tilpas der. Derfor indvilgede han i 1981 i at lade sig kalde til professoratet i fonetik som var blevet ledigt ved Eli Fischer-Jørgensens pensionering i februar samme år. I 1998 valgte Jørgen tidlig pensionering. Han var da 63 år og ville koncentrere sig om sin forskning.

Det mest slående aspekt ved Jørgens indsats er dens kolossale spændvidde: han har bidraget med epokegørende afhandlinger inden for nordisk filologi, eskimologi, teoretisk lingvistik, fonologi, minoritetssprog og eksperimentel fonetik. Hvis vi på den korte tid der er til rådighed når et livsværk skal opsummeres, skal fremhæve nogle områder frem for andre, så må det være Jørgens arbejde med grønlandsk og med sproget mlabri. Efter disputatsen i 1974 gennemførte Jørgen indgående analyser af grønlandske dialekter og grønlandsk sproghistorie. Han var også dybt engageret i retskrivningsreformen i Grønland i begyndelsen af halvfjerdserne. Men måske mere end noget andet vil Jørgen være kendt og blive husket for hvad han udrettede med sådan målrettethed og energi i de seneste faser af sin forskerkarriere, nemlig hans beskrivelse af sproget og kulturen hos Mla Bri folket i det nordlige Thailand.

Der er hans bog fra 1995 om *Minor Mlabri*, en dialekt der på daværende tidspunkt taltes af færre end tyve mennesker som nu alle er døde. Endnu en bog kom posthumt, i 2007, på Videnskabernes Selskabs forlag, *Mlabri and Mon-Khmer: Ancient Peasant Vocabulary in a Hunter-Gatherer Language*. Manuskriptet til *A Pan-Dialect Dictionary of Mlabri* mangler kun at Jørgens håndskrevne rettelser bliver indarbejdet før det kan blive til endnu en bog i rækken – den næstsidste. For Videnskabernes Selskab er også i færd med at få et manuskript udarbejdet på grundlag af Jørgens mange optagelser af Mla Bri'er der fortæller Mla Bri-myter.

Det gennemgående karakteristiske træk ved Jørgens arbejde er hans respekt for empiri og for data. Teorier bliver altid præsenteret og diskuteret på baggrund af konkret sprogligt materiale. Det er lige så bemærkelsesvær-

digt hvorledes Jørgen var i stand til at samle resultater fra forskellige forskningsområder og inkorporere dem i én sammenhængende teoretisk ramme. To af hans seneste artikler er typiske eksempler på det. Den ene er 'A unified theory of Nordic i-umlaut, syncope and stød' der præsenterer en veldokumenteret kæde af argumenter som på en helt ny måde etablerer et integreret system ud af tre væsentlige ændringer i tidlig nordgermansk fonologi. Den artikel – som trækker på Jørgens indsigt, erhvervet over en lang årrække – rummer en mulighed for at påvirke det overordnede billede af en central periode i udviklingen af de nordiske sprog. Mora-analyse spiller en afgørende rolle i Jørgens tolkning af alle de lydændringer som diskuteres, og samspillet mellem fonologi og morfologi udforskes fra et nyt perspektiv. Blandt en mængde oplysninger kaster han også nyt lys over en gammel tvist, nemlig hvorvidt det danske *stød* udvikledes fra ordtoner eller omvendt; Rischel argumenterer overbevisende for at ordtoner i svensk og norsk henholdsvis stødet udvikledes parallelt, men uafhængigt af hinanden. Det andet paper præsenterede Jørgen ved en workshop om historisk lingvistik og samler-jæger befolkninger ved Max Planck instituttet for evolutionær antropologi i Leipzig i 2006 – 'The Mlabri enigma: is Mlabri a primary hunter-gatherer language or the result of an ethnically and socially complex founder event?'. Jørgens lingvistiske data, støttet af evidens fra mitokondrisk DNA, viser at Mla Bri'erne er de eneste hvis samler-jæger status med sikkerhed kan vises at være skabt i nyere tid, hvorimod alle andre lignende folk har været blandt os i årtusinder. Mla Bri'erne viser at det er muligt at gå fra agerbrug til jæger-samler-stadiet, og ikke bare den regelrette modsatte vej fra jæger-samlere til agerbrugere.

Hvis Jørgen var efterladende i nogen henseende var det i sin publikationsstrategi, eller måske snarere i manglen på en publikationsstrategi. Nogle af hans væsentligste artikler kom i ret obskure tidsskrifter eller i uformelle konferencerapporter som ikke længere er tilgængelige. Og noget kom slet ikke. Det er os en stor glæde at kunne sige at der i nogen grad nu er rettet op på denne utilfredsstillende tingenes tilstand i og med den samling på tyve af Jørgens vigtigste artikler som kom på Oxford University Press i november 2008: *Sound Structure in Language*. Vi er Videnskabernes Selskab taknemmelige for at have bidraget økonomisk til udgivelsen. Bogen dokumenterer Jørgens sublime beherskelse af forskningsmetodologien i den europæiske strukturalistiske tradition og viser i hvilken udstrækning dens metoder kan appliceres, særligt med hensyn til forholdet mellem helheden og dens konstituerende enkeltdele.

Et andet gennemgående tema i samlingen af artikler er Jørgens syn på sproglig struktur, nemlig at den ikke er lineær, men hierarkisk, organiseret i et komplekst samspil mellem de individuelle lag i strukturen. Hans argumenter er baseret på fundamentale indsigter i egenskaber ved tryk og trykgraduering og i den komplekse måde stavelser, enkeltlyde og tonale

fænomener interagerer på. Endelig indeholder bogen nogle af Jørgens studier af de udviklede relationer mellem sproglig struktur, sproget i brug, social struktur og talernes forhistorie. Man vil her finde grundlæggende artikler om ordtoner i Thai og om det færøske vokalsystems mange ændringer gennem tiderne. Rigdommen i både ind- og udtryk er overvældende.

I Videnskabernes Selskab, som Jørgen blev indvalgt i meget tidligt for en humanist – han var kun 44 da han blev medlem i 1978 – har Jørgen spillet en stor rolle. Han var med til at skabe Forskningspolitisk Udvalgs ry for at frembringe uafhængige og indsigtfulde analyser da han sammen med andre tog fat på forskerrekuttering, og han fortsatte arbejdet med forskningspolitik i forskellige internationale sammenhænge – som det vil blive klart om lidt. Der var brug for den humanistiske stemme, og han var en fornem en af slagsen. Lige så ubestikkelig ærlig og præcis i sin analyse som han var lavmælt og beskeden i sin artikulation af humanioras position i forhold til de mange nabovidenskaber han beundrede, respekterede og i et vist omfang selv mestrede.

Men Jørgen var jo mest kendt blandt lingvister og utvetydigt respekteret for sin visdom, for sin detaljerede og alligevel meget brede viden, for sin uafhængighed og sin ærlighed. Han kunne virke sky og præsenterede altid sine synspunkter ledsaget af omhyggelige undskyldninger ifald han skulle kede sine tilhørere. Det gjorde han naturligvis aldrig.

Når vi ser tilbage på Jørgens arbejde, springer det i øjnene at det både er en sen frugt af den strukturalisme der var i fuldt flor i hans formative år, og en personlig reaktion imod den. Han integrerede variation – historisk, dialektal og sociolektal – i sit syn på struktur og afskrev dermed den strikte opfattelse af autonomi i lingvistikens discipliner som havde været herskende – uden at fravælge muligheden for relativ autonomi i skikkelse af strukturerede relationer mellem sprogets lag eller strata. Heri indfrie han løftet om en empirisk baseret kompleks strukturalisme som meget vel kan pege frem mod helt nye undersøgelser snarere end ses som afsluttende en æra.

Jørgen nåede at sætte sig spor i adskillige vigtige videnskabelige administrative organisationer, blandt andet Statens Humanistiske Forskningsråd og Academia Europaea. Han var medlem af Comité International Permanent des Linguistes. Han var medlem af redaktionskomitéen for *International Journal of American Linguistics* og for *Acta Linguistica Hafniensia*. Han var formand for Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier. Han var medlem af bestyrelsen for Societas Linguistica Europaea. Han var formand for Lingvistikredsen i København. Han var i ledelsen for Selskab for Nordisk Filologi. Han var vicepræsident for den internationale bestyrelse for *A Critical Pali Dictionary*. Han var medlem af Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. Han var medlem af The International Phonetic

Association og The Permanent Council for the Organization of Phonetic Congresses.

Da Jørgen fik Dannebrogordenen i 1991, fik ordenshistoriografen en usædvanlig veloplagt selvbiografi hvorfra en del af oplysningerne i disse mindeord stammer. Selvbiografien blev videreført i et supplement som fører Jørgens karriere frem til hans fratræden. Disse to kildekrifter er vigtige for Jørgens og sprogvidenskabens historie i Danmark.

Da Jørgen fyldte 60 år i 1994, modtog han et festskrift, et to-bindes særnummer af *Acta Linguistica Hafniensia*, med bidrag af 31 inden- og udenlandske kolleger.

For seks år siden blev Jørgen diagnosticeret med cancer. Han undergik fire store operationer, to i det ene ben og senere to i lungerne. Han vidste fra begyndelsen at han ikke skulle dø af alderdom, og fra da af gjorde han sit yderste for at afslutte sin forskning i mlabri. Det lykkedes ham således at færdiggøre sin sidste artikel – til kongresberetningen fra konferencen i Leipzig i 2006 – ganske få timer før han endegyldigt mistede bevidstheden.

Jørgen havde masser af idéer og materiale til adskillige bøger. Der var særligt én som det plagede ham – i de sidste måneder – at han ikke fik tid at skrive, nemlig en lingvistikkens historie i det tyvende århundrede. Han havde markante synspunkter på den ødelæggende virkning af det generative formelle paradigme som har domineret lingvistisk teori i næsten halvtreds år, og han havde lavet grundige forarbejder til dette værk, herunder optaget adskillige interviews med en række førende amerikanske lingvister. Disse optagelser overlever og vil være en guldgrube for fremtidig forskning – ikke mindst på grund af Jørgens spørgsmål til de interviewede.

Jørgens vita ville ikke være komplet hvis vi ikke kort nævnte den helt uvurderlige rolle som hans hustru gennem 46 år, Anna-Grethe, har spillet – ikke bare i hans privatliv men også i Jørgens arbejde. Hun ledsagede ham uden beklagelse, med tre små børn, til Frederiksdal nær Kap Farvel i Grønland i omtrent et helt år i begyndelsen af halvfjerdserne. Hun har været en ekstremt opmærksom observatør, en utrolig aide-mémoire og senest en meget loyal ledsager på flere af hans rejser til det nordlige Thailand. Det var således Anna-Grethe som – da Jørgen ikke længere kunne rejse med fly – tog ud til hans feltstation i Thailand og hjembragte alt hans materiale fra feltarbejdet.

Jørgens død efterlader os med et stort savn. Han har påvirket alle der har kendt ham, og han vil leve længe i vores erindring.

Æret være hans minde.